

## بررسی زبان گیلکی بر اساس اصول موجود در تجزیه و تحلیل حوزه‌ای

محمدرضا فلاحتی

عضو هیئت علمی گروه پژوهشی زبان‌شناسی

آزاده نعمتی

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد واحد جهرم

### مقدمه

در بسیاری از موارد تعیین اینکه یک فرد گیلانی در زندگی روزمره از چه زبانی استفاده می‌کند آنقدرها هم آسان نیست. این بدان سبب است که یک فرد ممکن است در موقعیت‌های مختلف از زبان‌ها یا گونه‌های زبانی متفاوتی استفاده نماید. در جامعه‌شناسی زبان و مبحث تجزیه و تحلیل حوزه‌ای، حوزه‌های مختلف را تفکیک و نوع زبان به کار رفته در هر مورد را تعیین می‌کنند. چنین تحقیق‌هایی به محققان یاری می‌دهد تا زبان غالب را در فرد تعیین نمایند.

کریستال<sup>۱</sup> حوزه را مجموعه‌ای از موقعیت‌های اجتماعی می‌داند که توسط یک سری قوانین رفتاری مشترک محدود شده باشد. طبق نوشته فیثمن<sup>۲</sup>، اشمیت زهر<sup>۳</sup> اولین فردی است که در سال ۱۹۳۲ بر تعیین زبان غالب در حوزه‌های مختلف تأکید نمود. از نظر هلمز<sup>۴</sup> هدف اصلی تجزیه و تحلیل حوزه‌ای آن است که تعیین کند چنانچه فرد بخواهد در یک موقعیت خاص با



فردی درخصوص موضوعی خاص صحبت نماید، از چه زبانی استفاده می‌کند. مثلاً وقتی معلمی دربارهٔ درس تاریخ با دانش‌آموزی در مدرسه صحبت می‌کند، حوزه «مدرسه» مطرح است. یا وقتی فردی در خانه با عضو دیگری از خانواده در مورد موضوعی عام صحبت می‌کند، حوزه خانه مطرح است. به همین ترتیب حوزه مذهب، کلیسا است و ... انجام این نوع تجزیه و تحلیل در جوامعی امکان‌پذیر است که سخنگویان آن، دو یا چند زبانه باشند. نکات فوق و دو زبانه بودن اکثر گیلانی‌ها و همچنین نفوذ زبان فارسی در گیلکی محقق را بر آن داشت تا سعی نماید در چهار حوزه، زبان غالب (فارسی / گیلکی) را در میان سخنگویان شهر رشت تعیین نماید.

### داده‌های تحقیق

محقق به‌منظور بررسی میزان کاربرد گیلکی در حوزه‌های مختلف، چهار آزمایش را در موقعیت‌های مختلف به انجام رساند. این تحقیق بر روی ۴۸۰ نفر از ساکنان رشت انجام شد. داده‌های مورد استفاده در این تحقیق همگی طبیعی بودند. بدین ترتیب که محقق اطلاعات مورد نیاز را از طریق مشاهده مستقیم (مثلاً مشاهده مکالمات بین راننده و مسافر، منشی دکتر و بیمار و ...) جمع‌آوری نمود و نه از طریق مصاحبه یا پرسشنامه.

در ادامه بحث، چهار آزمایش به‌عمل آمده را به‌صورت جداگانه مورد بررسی قرار خواهیم داد. **آزمایش ۱:** داده‌های آزمایش اول از اتاق انتظار مطب پزشکان جمع‌آوری گردید. محقق برای جمع‌آوری داده‌ها، مانند یکی از مراجعان بر روی صندلی نشست و سخن‌گشایی را بین مراجعان و منشی زیر نظر گرفت. سؤالاتی که محقق قصد پاسخگویی به آنها را داشت عبارت بود از: (۱) آیا مراجعه‌کننده برای آغاز گفت‌وگو از گیلکی استفاده می‌کند یا فارسی؟ (۲) منشی به چه زبانی پاسخ می‌دهد؟ و سرانجام (۳) جنسیت و گروه سنی مراجعه‌کننده چیست؟ یافته‌های تحقیق در جدول ۱ نشان داده شده است.



جدول ۱: گفتگو با منشی (مؤنث) پزشک در مطب

گروه	تعداد	جمله آغازین فارسی	جمله آغازین گیلکی
پسر	۳۰	۲۸	۲
دختر	۳۰	۳۰	۰
مرد	۳۰	۴	۲۶
زن	۳۰	۷	۲۳

نکته: در هر چهار آزمایش به عمل آمده، به دلیل استفاده از داده‌های طبیعی محقق نتوانست سن افراد را به طور دقیق تعیین نماید با این وجود سعی نمود گروه‌های پسران و دختران زیر بیست سال و مردان و زنان بالای چهل سال باشند.

همان‌گونه که در جدول بالا مشاهده می‌گردد از مجموع ۱۲۰ مراجعه‌کننده، ۶۹ نفر گفتار خود را با جمله فارسی آغاز نمودند و این در حالی بود که آنان از زبان مورد استفاده منشی اطلاعی نداشتند. در این میان، اولین جمله تولید شده تمامی آزمودنی‌های دختر، فارسی بود. ۲۸ نفر از مجموع ۳۰ پسر مورد بررسی گفتار خود را با جمله فارسی آغاز کردند. سهم زنان و مردان در تولید جملات فارسی به ترتیب ۷ و ۴ مورد بود.

آزمایش ۲: محقق در این آزمایش برای جمع‌آوری داده‌های تحقیق در سطح خیابان‌های شهر چنین وانمود کرد که در پی آدرسی است. در این مورد، سؤال‌های مورد نظر محقق عبارت بود از: (۱) در صورت استفاده محقق از فارسی، گروه‌های مورد بررسی کدام یک از دو زبان فارسی یا گیلکی را مورد استفاده قرار خواهند داد؟ و (۲) در صورت استفاده از گیلکی وضع به چه ترتیب خواهد بود؟ داده‌های به دست آمده از چهار گروه مورد بررسی در جدول ۱-۲ و ۲-۲ نشان داده شده است:

جدول ۱-۲: طرح پرسش به فارسی

گروه	تعداد	جمله آغازین فارسی	جمله آغازین گیلکی
پسر	۳۰	۳۰	۰
دختر	۳۰	۳۰	۰
مرد	۳۰	۲۸	۲
زن	۳۰	۲۹	۱

همان‌گونه که در جدول بالا مشاهده می‌گردد وقتی محقق سؤال خود را به فارسی مطرح نمود ۱۱۷ نفر از مجموع ۱۲۰ نفر مورد بررسی هنگام ارائه پاسخ از فارسی استفاده کردند. تنها در گروه مردان و زنان بود که به ترتیب دو و یک نفر با وجود شنیدن جمله‌ای فارسی، پاسخ خود را به گیلکی ارائه دادند.

جدول ۲-۲: طرح پرسش به گیلکی

گروه	تعداد	جمله آغازین فارسی	جمله آغازین گیلکی
پسر	۳۰	۱۶	۱۴
دختر	۳۰	۲۷	۳
مرد	۳۰	۱	۲۹
زن	۳۰	۳	۲۷

جدول بالا نشان می‌دهد که در صورت استفاده محقق از گیلکی، بین گروه‌های مورد بررسی تفاوت قابل ملاحظه‌ای از نظر میزان تولید جملات فارسی و گیلکی مشاهده می‌گردد. در این مورد از مجموع ۱۲۰ آزمودنی، تنها ۴۷ نفر در پاسخ به سؤال محقق از فارسی استفاده کردند. از میان چهار گروه مورد بررسی، دختران با ۲۷ مورد تولید جمله فارسی رتبه اول را کسب نمودند. بعد از این گروه، پسران با ۱۶ مورد و زنان و مردان به ترتیب با ۳ و ۱ مورد در مکان‌های بعدی قرار گرفتند.



آزمایش ۳: محقق داده‌های این آزمایش را از بازارچه ماهی فروشان شهر رشت جمع‌آوری نمود. بازارچه ماهی فروشان از آن جهت انتخاب شد که به محقق امکان می‌داد تا زودتر و راحت‌تر به اطلاعات مورد نظر برسد. ضمناً به دلیل ازدحام زیاد جمعیت، توجه محقق به مکالمات فروشندگان و خریداران، جلب توجه نمی‌کرد. سؤال‌های مورد نظر محقق در این قسمت عبارت بود از: (۱) ماهی فروشان به چه زبانی سخن می‌گویند؟ (۲) آیا ظاهر خریداران، سن و جنسیت آنها در زبان مورد استفاده فروشندگان تغییری ایجاد می‌نماید یا خیر؟ داده‌های تحقیق در جدول ۳ خلاصه شده است.

جدول ۳: زبان فروشنده گیلکی است

گروه	تعداد	جمله آغازین فارسی	جمله آغازین گیلکی
پسر	۳۰	۹	۲۱
دختر	۳۰	۲۶	۴
مرد	۳۰	۱	۲۹
زن	۳۰	۲	۲۸

در این آزمایش تمامی فروشندگان گیلکی صحبت می‌کردند. از مجموع ۱۲۰ آزمودنی، در ۳۸ نفر، نخستین جمله تولید شده فارسی بود. در این میان سهم دختران و پسران به ترتیب ۲۶ و ۹ و سهم مردان و زنان ۱ و ۲ مورد بود. در این آزمایش نیز مانند دو مورد قبل دختران نشان دادند که نسبت به گروه‌های دیگر به فارسی گرایش بیشتری دارند.

آزمایش ۴: در این آزمایش، محقق به منظور جمع‌آوری داده‌های لازم، شخصاً مکالمات بین رانندگان تاکسی و مسافران را زیر نظر گرفت در این تحقیق تمامی رانندگان گیلکی صحبت می‌کردند. وی مکالمات بین مسافر و راننده را به سه مرحله به شرح زیر تقسیم نمود: مرحله سوار شدن، پرداخت کرایه و پیاده شدن. محقق از میان این سه مورد، مرحله پرداخت کرایه و پیاده شدن را مورد تجزیه و تحلیل قرار داد. سؤال مطرح در این قسمت عبارت بود از: (۱) چهار گروه مورد بررسی در هنگام پرداخت کرایه و پیاده شدن از چه زبانی استفاده می‌کنند؟ داده‌های تحقیق در جدول ۴ خلاصه شده است.

**جدول ۱-۴: مرحله پرداخت کرایه**

گروه	تعداد	جمله آغازین فارسی	جمله آغازین گیلکی
پسر	۳۰	۱۲	۱۸
دختر	۳۰	۳۰	۰
مرد	۳۰	۰	۳۰
زن	۳۰	۳	۲۷

جدول ۱-۴ نشان می‌دهد که در این موقعیت نیز دختران بیش از گروه‌های دیگر فارسی صحبت می‌کنند. در این بافت مردان و زنان به ترتیب با ۳۰ و ۲۷ مورد بیشترین میزان کاربرد گیلکی را نشان دادند.

**جدول ۲-۴: مرحله پیاده شدن**

گروه	تعداد	جمله آغازین فارسی	جمله آغازین گیلکی
پسر	۳۰	۱۲	۱۸
دختر	۳۰	۳۰	۰
مرد	۳۰	۰	۳۰
زن	۳۰	۳	۲۷

همان‌گونه که مشاهده می‌گردد فراوانی جملات فارسی و گیلکی هنگام پیاده شدن، درست مانند مرحله پرداخت کرایه است. در این مورد نیز دختران بیشترین میزان تولید جملات فارسی را نشان دادند.

**نتیجه‌گیری**

دقت و تأمل در آنچه که تاکنون در قالب چهار آزمایش بیان نمودیم، نکاتی را درخصوص گیلکی و زبان مورد استفاده گیلانی‌ها آشکار می‌سازد. در بخش پایانی مقاله، برخی از این نکات را مرور خواهیم کرد:



۱. در آزمایشی که در مطب پزشکان انجام شد، دیدیم که از مجموع ۱۲۰ بیمار، ۶۹ نفر فارسی صحبت می‌کردند. شاید علت استفاده زیاد از فارسی به‌ویژه در دو گروه سنی پسران و دختران، رسمی بودن محیط انجام گفتار باشد؛ بدین معنی که آزمودنی‌ها، مطب پزشکان را محیطی رسمی به حساب می‌آورند و از این‌رو تصور می‌کنند فارسی، زبانی مناسب برای این نوع محیط است.

۲. در آزمایش ۲ نیز که در آن محقق در پی آدرسی بود، دیدیم چنانچه محقق فارسی صحبت کند، بیشتر آزمودنی‌ها نیز فارسی صحبت می‌کنند (۱۱۷ نفر از مجموع ۱۲۰ آزمودنی فارسی صحبت کردند)؛ اما چنانچه از گیلکی استفاده کند، گروه‌های مختلف درخصوص انتخاب زبان (گیلکی/فارسی) از خود واکنش‌های متفاوتی نشان می‌دهند. در این مورد از مجموع ۶۰ دختر و پسر، ۴۳ نفر با وجود شنیدن جمله گیلکی، فارسی صحبت کردند. اما در گروه مردان و زنان تعداد افرادی که فارسی صحبت کردند از ۴ نفر فراتر نرفت. این نکته نشان‌دهنده آن است که دختران مانند آنچه در آزمایش ۱ مشاهده شد گرایش بیشتری به فارسی دارند. دلیل این امر آن است که زنان در مقایسه با مردان تمایل بیشتری دارند تا به زبان رسمی و معیار جامعه صحبت کنند.<sup>۹</sup> ضمناً دختران در گیلان برای فارسی اعتبار آشکاری قائل‌اند. در آزمایش ۲ حتی وقتی که محقق گیلکی صحبت می‌کرد، ۲۷ نفر از مجموع ۳۰ دختر مورد بررسی فارسی صحبت کردند.

۳. در آزمایش ۳ نیز که در بازارچه ماهی‌فروشان رشت انجام شد، دیدیم که مانند دو آزمایش قبلی، بیشتر دخترهای مورد بررسی فارسی صحبت می‌کنند. نکته جالب در این آزمایش این بود که فروشنده (که در حالت عادی گیلکی صحبت می‌کرد) در برخی از موارد زبان خود را به فارسی تغییر می‌داد. یکی از این موارد مربوط می‌شد به سن و جنسیت خریداران. وقتی آنها با دختری جوان روبه‌رو می‌شدند در بسیاری از موارد برای بیان قیمت و یا کیفیت ماهی، از فارسی استفاده می‌کردند؛ حتی پیش از آنکه خریدار حرفی زده باشد. در مورد زوج‌های جوان نیز وضعیت به همین صورت بود. به‌نظر می‌رسد پیش‌فرض کسبه این بازار این باشد که در گویش دخترها، زبان فارسی غالب است و باید با آنها فارسی صحبت کرد.

۴. در آزمایش ۴ نیز دیدیم که تمامی دختران مورد بررسی و ۱۲ پسر هنگام پرداخت کرایه فارسی صحبت کردند. این در حالی بود که تعداد جملات فارسی مردان و زنان به ترتیب ۰ و ۳ مورد بود. هنگام پیاده شدن از ماشین نیز اعداد و ارقام کاملاً مشابهی به دست آمد. این یافته‌ها مؤید این نکته‌اند که تمامی کسانی که هنگام پرداخت کرایه فارسی صحبت می‌کردند، هنگام پیاده شدن نیز همین زبان را مورد استفاده قرار می‌دادند. نکته دیگر آنکه در این آزمایش نیز مانند موارد پیشین، دختران بیش از سایر گروه‌ها از فارسی استفاده کردند.

۵. یافته‌های تحقیق در مجموع نشان‌دهنده این واقعیت است که امروزه در گیلان، نسل جوان و به‌ویژه دخترها تمایل زیادی برای کاربرد فارسی از خود نشان می‌دهند. علت این امر را بیشتر باید در عوامل غیرزبانی از جمله عوامل سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و از همه مهم‌تر، فرهنگی جستجو کرد. در واقع همین عوامل غیرزبانی است که فرد را وا می‌دارد به جای گیلکی از فارسی استفاده نماید.

#### پی‌نوشت‌ها

1. Crystal, David, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Cambridge, Blackwell Publishers, 1991.
2. Fishman, J. A., *Sociolinguistics: A Brief Introduction*, Rowley, Mass, Newbury House, 1971.
3. Schmidt-Rohr.
3. Holmes, J., *An introduction to sociolinguistics*, London, Longman, 1993.
4. Lakoff, R., *Language and woman's place*, New York, Harper and Row, 1975.